

Een kijkje in het wezen van onderwijs

Nu het onderwijs tijdens de coronapandemie heeft getoond óók online uit de voeten te kunnen, zou je kunnen overwegen om onlineonderwijs in te passen in het ‘nieuwe normaal’. Ook andere technologische ontwikkelingen, onderwijskundige inzichten en zelfs neurologische ontdekkingen dringen zich in toenemende mate op aan het onderwijs. De toekomst is nu en we moeten mee. Toch? Nu ben ik zeker niet tegen vooruitgang, sterker nog het heeft ons al veel goeds gebracht, maar ik wil evengoed vanuit mijn romantische kijk op onderwijs iets meegeven van wat we altijd zouden moeten koesteren in het onderwijs. Iets waar we in elke mogelijke toekomstige wereld oog voor zouden moeten blijven houden. Iets dat verscholen ligt in het wezen van onderwijs.

| **Tekst** Gertjan van Dokkum

De Schaal van Oerlemans

Nog voordat ik de meer filosofische kant op ga, neem ik jou mee in een voorbeeld uit mijn beroepspraktijk waarin het *wezen van onderwijs* zich volgens mij duidelijk toont. Het voorbeeld betreft het verhaal van oud-student Bas Oerlemans (echte naam, maar ik hoop dat Bas mij dit vergeeft gezien de context van dit artikel). Bas is een getalenteerd jongleur nog voordat hij getalenteerd gymleraar is. Tijdens zijn lessen zet hij dit talent in om alle kinderen meer zelfvertrouwen te geven – iedereen kan jongleren bij Bas – en het lukt hem altijd om alle verschillende kinderen met elkaar te laten samenwerken om zo tot een mooie show te komen. Bewegingsonderwijs met een glimlach. Feitelijk hoefden wij op de ALO Bas alleen maar te leren om deze werkwijze door te trekken naar de andere leerlijnen van het bewegingsonderwijs om zijn diploma te verdienen. En zo is het ook gegaan, in elke les van Bas waren de leerlingen betrokken, werkten alle verschillende kinderen respectvol met elkaar, kregen zelfvertrouwen en groeiden door elke leerlijn met een glimlach op hun gezicht. Ongeacht wat er op het

programma stond, Bas zette ‘het leren’ aan bij de leerlingen en samen gingen ze ervoor!

Tijdens de diploma-uitreiking mocht ik het praatje namens de docenten houden voor Bas en ik introduceerde de Schaal van Oerlemans, het enige eerbetoon dat gepast was op dat moment. Niet zozeer een eerbetoon aan Bas zelf, eerder een eerbetoon aan wat ik zie als het *wezen van onderwijs*. Het basisidee is erg eenvoudig en ik leg het hier graag uit. In onderwijsland zijn we geneigd, wanneer we kijken naar de kwaliteit van onze lessen, als eerste de output en het proces van de les te gaan evalueren: zijn de leerdoelen gehaald? Is het onderwijsproces goed verlopen? Was de instructie effectief? Is de leeractiviteit wel optimaal geweest of hadden we wellicht nog meer uit kunnen halen? Allemaal logisch en nuttige vragen maar ik persoonlijk mis dan altijd nog iets, iets wezenlijks als het aankomt op de kwaliteit van onderwijs... En daar komt dan de *Schaal van Oerlemans* van pas.

De vraag naar hoeveel glimlachen heeft jouw onderwijs vandaag opgeleverd? Hoeveel verschillende kinderen

kwamen elkaar en zichzelf vandaag tegen en hebben hierin iets over elkaar en dus over zichzelf geleerd? Hoe heeft deze les de kinderen weer bewuster gemaakt over wie ze willen zijn en wat ze goed kunnen? Al deze vragen samen kun je, volstrekt niet-wetenschappelijk, weergeven op de Schaal van Oerlemans. Precies zoals de kracht van aardbevingen aangegeven wordt op de Schaal van Richter, kun je de impact van de les op de leerlingen vastleggen op de Schaal van Oerlemans. De schaal bestaat uit een simpele 10-punts verdeling en kan volledig uitslaan op het gevoel dat jij en je leerlingen aan de les overhouden. De schaal helpt je om nog beter de kwaliteit van je onderwijs te bepalen. Een gesprek met je collega's aan de koffietafel zou dan, met deze nieuwe kwaliteitsstandaard, als volgt kunnen gaan: “Hoi Gertjan, jij was vandaag toch met de brugklassers begonnen met stoeien en judo, hoe gingen die lessen?” Gertjan zou dan als volgt kunnen antwoorden: “Tja, eigenlijk wel aardig, de lesdoelen zijn gehaald, alle technieken zijn behandeld en iedereen deed mee”... Het bekende standaardantwoord voor de ziellose gymles. De volgende vraag van de betrokken collega zou dan kunnen zijn: “En hoe scoorde de les eigenlijk op de Schaal van Oerlemans?” En dan zou Gertjan wakker schrikken en zich beseffen dat dit een les was zonder impact, een les die niemand zich gaat herinneren; een magere 5 op de Schaal van Oerlemans. En nu hebben de collegae ineens het goede gesprek over de kwaliteit van hun onderwijs, namelijk over het zorgen van onderwijs met impact. Het zou er zelfs toe kunnen leiden dat dezelfde vraag in het volgende studiejaar als volgt wordt beantwoord door Gertjan: “Tja, de leerdoelen zijn niet allemaal gehaald, maar ongelofelijk hoe die kinderen met elkaar gestoeid hebben, fair en hard tegelijk en aan het einde

van de les wilden ze niet eens stoppen. Melanie en Daphne vonden het aanraken natuurlijk niet leuk, maar die heb ik eerst maar met de bokshandschoenen aan laten rommelen totdat ze die zelf uitdeden. Ik heb ze uiteindelijk moeten beloven om vrijdag ook nog met ze te gaan stoeien... Ik kijk dan nog wel even hoever ik kom met die kanteltechnieken of misschien dat ik gewoon weer doorpak op vandaag. Deze stoeilles was zeker een 8 op de Schaal van Oerlemans!”

Het wezen van onderwijs

Wat de Schaal van Oerlemans te maken heeft met het wel of niet kiezen voor onlineonderwijs of met de inzet van allerhande technologische ondersteuningsmiddelen in de gymles kom ik graag later op terug. Eerst wil ik toelichten hoe de lessen van Bas een kijkje geven in het wezen van onderwijs. Kritische lezers zouden mijn voorbeeld namelijk kunnen afdoen als een verouderd inzicht dat allang geleden en beter geduid is in de vorm van het pedagogisch lesklimaat en onderwijs dat zich richt op de ondersteuning van de basisbehoeften van de mens: autonomie, verbondenheid en competentie-gevoelens. En zij zouden gelijk hebben, maar zij zouden ook de kern van het verhaal missen. In het wezen van onderwijs ligt namelijk meer verscholen dan alleen de zorg voor de eigen ontwikkeling, de eigen behoeften, de eigen wensen en het realiseren van de eigen dromen. Binnen het onderwijs vindt meer plaats dan alleen maar doelgericht leren en zelfdeterminatie.

De onderwijsgemeenschap vormt, zoals het voorbeeld wil tonen, ook altijd een leefwereld waarbinnen jonge mensen zich, met de hulp van een docent, ontwikkelen tot jonge volwassenen die zich steeds dienen te verhouden tot elkaar en de gangbare normen van de groep. In een leefwereld draait het om zaken die er echt toe doen: liefde en vriendschap, belangeloze aandacht, behulpzaamheid en wederzijds respect. Menselijke relaties staan centraal in deze leefwereld. In de leefwereld houden mensen zich bezig met vragen over de zin van hun bestaan en toetsen zij in interactie met elkaar hun waarden

en normen. Een plaats dus het vormen van een eigen (beweeg)identiteit plaats vindt door de echte ontmoeting met anderen die net als ik op zoek zijn naar hun (beweeg)identiteit. Binnen een onderwijsgemeenschap moeten alle activiteiten dan ook altijd bijdragen aan deze algemene menselijke vorming. Onderwijs is vanuit dit perspectief voor de leerlingen juist meer op de ander gericht dan op henzelf.

Ander-determinatie

Wanneer we op deze manier een kijkje nemen in het wezen van onderwijs, zien we dus dat er naast de zelfdeterminatie ook ander-determinatie plaats zou moeten vinden. Het bewust en planmatig werken met anderen; anderen die soms niet mijn eerste keuze zouden zijn, anderen die ik niet kan kiezen, weg-swipen, of deleten en waar ik mij juist toe moet leren verhouden. Anderen die mij aanzetten tot het leren van nieuwe inhouden en nieuwe perspectieven en mij dwingen verder te kijken dan mijn eigen wensen en behoeften.

De Franse Filosoof Levinas beschrijft in zijn hoofdwerk *Totaliteit en oneindigheid* (1961) een alternatief voor de ego-gecentreerde kijk in het Westerse denken, die ook in de zelfdeterminatie verscholen ligt. Het ego wil en het Ego verlangt. Het ego heeft de basisbehoeften. Maar het ego vraagt vooral van zijn omgeving en in de heerschap van het ego is er dan ook geen plek meer voor een werkelijk ethische verhouding met de ander. Voor Levinas is de basis voor het aangaan van die ethische verhouding met de *ander de face-to-face-ontmoeting*; de wereld van de dingen (inclusief het internet en online lessen) spreekt immers niet tot ons, ze doet geen beroep op ons, het is pas door de blik van de ander dat ik mij verantwoordelijk ga voelen. Alleen in deze ontmoeting kan ik, aldus Levinas, mezelf ontwikkelen als moreel wezen. De ander die ook iemand is met wensen en behoeften. De blik van de ander die mij belemmert, die mij uitdaagt, die mij inspireert, die mij helpt, die mij ontroert, die mij nieuwe dingen leert en die mij dwingt om na te denken en mijn eigen behoeften soms op een tweede plek te zetten. Als we het wezen van onderwijs goed begrijpen kunnen we

stellen dat er geen zinvolle zelfdeterminatie mogelijk is zonder de ander die een beroep op mij doet en mij ter verantwoording roept.

Andere tijden en het wezen van onderwijs

We leven, zoals vaak verteld bij onderwijscongressen, in een snel veranderende maatschappij waarin de wetenschappelijke inzichten en technologische vernieuwingen elkaar in rap tempo opvolgen. Vervolgens wordt er bij die onderwijsbijeenkomsten beargumenteerd dat het onderwijs van vandaag de leerlingen dient voor te bereiden op die snel veranderende maatschappij en dus dat het onderwijs aan de bak moet! Eerlijk gezegd heb ik zelf altijd dubbele gevoelens bij dat soort redeneringen. Natuurlijk klopt de gedachtegang wel, maar de argumenten leggen toch wel oneigenlijke druk op docenten en ze bepalen ook al behoorlijk de richting waarin het onderwijs zich dan zou moeten ontwikkelen, namelijk door het volgen van al die wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen. Maar daar klopt de logica niet. Uit A volgt nooit B. Als de samenleving verandert moet het onderwijs natuurlijk ook veranderen maar de richting waarin er veranderd dient te worden volgt nooit logisch uit het eerste gegeven. Ter illustratie: Als de samenleving steeds individualistischer wordt, betekent dit niet per se dat het onderwijs ook individualistischer hoeft te worden. Je zou net zo goed kunnen beargumenteren dat we ons in het onderwijs dan juist meer zouden richten op collectieve waarden zoals bijvoorbeeld elkaar ontmoeten, samenwerken en zorgen voor elkaar. Zo hoeft ook niet elke nieuwe leertheorie die op een studiedag wordt gepresenteerd direct te leiden tot een nieuwe didactiek. Onderwijs is immers geen toegepaste leertheorie. Ook hier volgt B niet automatisch uit A. En als je zo verder redeneert, hoeft bijvoorbeeld de mogelijkheid van online onderwijs niet automatisch te leiden tot (meer) online onderwijs.

Efficiëntie-denken binnen het onderwijs is uiteraard toegestaan, maar waar en wanneer gaat het ten koste van het wezen van onderwijs? Online lessen,

Hoeveel glimlachen heeft jouw onderwijs vandaag opgeleverd?

kennisclips en een verplichte Kahoots zijn behulpzaam, maar scoren door hun aard per definitie laag op de *Schaal van Oerlemans*. We kunnen de nieuwe verworvenheden alleen op waarde schatten en gebruiken om ons onderwijs te verbeteren wanneer ze bijdragen aan het complete wezen van onderwijs. Dus wanneer de onlineactiviteiten, de nieuwe didactiek en moderne technische ondersteuning zicht bieden op én het halen van de leerdoelen én tegelijkertijd tijd en ruimte creëren voor de ontmoetingen met de ander en het dragen van verantwoordelijkheid voor het collectief, dan pas klopt de redenering in het licht van het wezen van onderwijs.

Hoe dan?

Het blijft altijd een afweging van de docenten van een school welke verbeteringen er aan het onderwijs worden aangebracht. Het wezen van onderwijs erkennen, houdt ons in ieder geval

kritisch en alert voor drogredenen en kan wellicht voorkomen dat we ons blind in vreemde onderwijsvormen storten zoals bijvoorbeeld in een te ver doorgevoerde vorm van gepersoniseerd-lernen waarbij elke leerling aan de eigen laptop een eigen leerprogramma volgt met een online studietoetscoach en een geautomatiseerde FAQ list, met computer-ingereguleerde pauzes waarin de leerling fysiek actief mag worden om dan het persoonlijk beweegprogramma te volgen met eigen opdrachten voor het bewegen en waarin uiteraard ook nog ruimte is om persoonlijke challenges aan te gaan. Hiervoor kan de leerling dan weer instructiefilmpjes downloaden om vervolgens de gefilmde bewijslast van de vorderingen via het online portfolio aan de docent aan te bieden. Het is een typisch voorbeeld van efficiënt, maar zielloos en mijns inziens onwenselijk onderwijs eenvoudigweg omdat het het wezen van onderwijs ontkent.

Belangrijkste advies bij het maken van de afwegingen rondom de inzet van nieuwe wetenschappelijke inzichten en technologische verworvenheden voor je eigen onderwijs is daarom allereerst het inzetten van de *Schaal van Oerlemans*. Als je je onderwijsverbetering helemaal zou doordenken, hoe zouden je lessen dan scoren? In de tweede plaats is het handig om te reflecteren op de vraag of jullie, als docenten, zelf graag dit onderwijs op deze manier aangeboden zouden willen krijgen. En tot slot zou je de meer filosofische gedachten-oefening moeten doen of er in de vernieuwing naast de mogelijkheden tot zelfdeterminatie voldoende mogelijkheden tot ander-determinatie verscholen zitten. Succes verzekerd voor elke mogelijke toekomst. ●

Contact

G.vandokkum@fontys.nl

Gertjan van Dokkum is docent Pedagogiek, Didactiek en Filosofie aan de ALO Eindhoven

Foto's

Anita Riemersma

Kernwoorden

zelfdeterminatie, wezen van onderwijs, filosofie van onderwijs, corona